

Takács Ádám Újszászy Kálmán és a filozófia

A filozófia az életműben

Mindaz a nevelői és kutatói, értékteremtői és értékmegőrzői tevékenység, amelyet a sárospataki és az egyetemes magyar kultúra történetében Újszászy Kálmán neve fémjelez, egy egységes életmű formáját lássuk öltetni. Az életmű egysége azonban nem a publikált és hátrahagyott művekben áll. Pályájának egyetlen tanítványa, munkásságának egyetlen méltatója sem mulasztja el megjegyezni, hogy az, ami Újszászy Kálmán művének valódi egységet és értéket biztosít, mindenekelőtt pedagógiai és személyes hatásában keresendő¹. Ez a hatás kétségkívül nehezen érhető tetten a létező publikációk és dokumentumok vizsgálatával. Alapjait egy bizonyos szellemi tartásban és ennek elkötelezett magatartásban kell látnunk. A kérdést azonban, hogy milyen kapcsolat lehet az Újszászy Kálmán által képviselt szellemi beállítódás és saját tudományos munkássága között, semmiképp sem haszontalan feltenni. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy e munkásság jelentős részét, a teológiai és pedagógiai írások mellett, filozófiai jellegű munkák képezik. A filozófia természete pedig talán más tudományoknál fokozottabban kényszerít arra, hogy benne a filozofálásra készítő személyes jellem és a kimunkált gondolatok közvetlen összhangba kerüljenek egymással és egymást tanúsítsák. Ezért ebben az értelemben még az sem lehetetlen, hogy a filozófiai gondolatok vizsgálata kulcsot ad a személyes motívumok megértéséhez. Jelen tanulmány célja az, hogy behatóan ismertesse Újszászy Kálmán filozófiai munkásságát a hátrahagyott írások alapján². Az egyszerű számbavételen túl azonban törekszik annak a szellemi magatartásnak a megvilágítására is, ami a gondolatok mögött kijelölheti az életmű egységét és annak értékét.

Az indulás és a kezdeti hatások: Karl Barth és az “Erdélyi Iskola”

Minden bizonnyal hiba volna Újszászy Kálmán filozófiai tevékenységének ismertetését és ennek értékelését a teológiai indíttatás mellőzésével kezdeni. Ez nem csupán azért van így, mert Újszászy önmagát mindig teológusnak és sohasem filozófusnak tartotta, hanem azért is, mert számára – mint látni fogjuk – a teológiai háttér biztosította azt a szellemi közeget, amely mindvégig motivációs alapként szolgált az egyes filozófiai választások megtételéhez és bizonyos személyes kapcsolatok kialakításához. Bár nem dolgoz ki rendszeres vallásfilozófiát, és érdeklődése sem ebbe az irányba viszi, teológiai érdeklődése kronológiailag és irányultságában egyaránt megszabja gondolkodói beállítódását.

A szóban forgó teológiai indíttatást a Karl Barth által életre hívott „dialektikai teológiai” irányzat adta. Önletrajzi írásai tanúsága szerint Újszászy 1926-ban, első külföldi tanulmányútja alkalmával ismerkedett meg Barth *Római levélhez* írt kommentárjával (az ún. *Römerbrief*-vel), és ez az élmény döntően meghatározta további pályáját és elméleti érdeklődését. Második külföldi tartózkodására például már kifejezetten a dialektikai teológia tanulmányozása ösztönözte és ez volt az a háttér, amely figyelmét először komolyabban teológiai és filozófiai kérdések felé fordította³. Ezzel a választással Újszászy a két háború közötti magyar protestáns szellemi élet elméletileg talán legfogékonyabb és legprogresszívebb irányzata mellett kötelezte el magát⁴. A megelőző korszakok racionális-liberális teológiai elgondolásaival szemben a barth-i irányzat közvetlenül a magát kijelentő Istent teszi a teológia tárgyává. Számára a teológia immár nem Isten elméleti megismerését és dogmatikai rögzítését, hanem Isten Igéje elsajátításának feladatát jelentette. Mindez azonban közvetetten az „ember” újfajta meghatározását is megkövetelte, mert ennek az új feladatnak a talaján az Isteni és emberi szféra közötti magától értetődő viszony a dialektikai teológia alapján állva egy problematikus szituációvá válik⁵. Az említett elgondolások Újszászy Kálmán valamennyi korai elméleti irányultságú művét meghatározzák. Meghatározzák az első munka, az 1929-ben angolul írt „A negyedik evangélium írója. Újszövetségi tanulmány” értekezés hangvételt⁶. S egyértelműen jelen vannak a magántanári habilitációs előadás szövegében⁷. A Barth-ra való implicit és explicit utalások a későbbi írásokból sem maradnak el.

Minden bizonnyal a dialektikai teológia indíttatásában kell látnunk Újszászy Kálmánnak a kifejezett filozófiai problémák felé való tájékozódását is. Hiszen ha a barth-i elgondolások szellemében Istent és embert radikálisan különválasztjuk, ahol a teológia tárgyát egyedül Isten képezheti, akkor az egyénre, a személyiségre vonatkozó problémák szükségképpen a filozófia alá sorolódnak⁸. Ebből a nézőpontból érthető, ha Újszászy saját, már említett, a dialektikai teológia hangvételében íródott, s a negyedik evangélium szerzőjének személyiségéről szóló disszertációját utólag egy beszélgetésben így értékelte: „egy lépéssel közelebb a filozófia felé”⁹. Ez a filozófia azonban valójában sohasem szakad el teológiai gyökereitől. Újszászy egyik filozófiai vezérgondolata éppen az lesz, hogy az ember csak szellemi létezőként, s Istennel való paradox viszonyában értelmezhető¹⁰. Ám éppen ez a paradox mivolt mutat rá arra – mint majd részletesen látjuk – hogy számára az ember, mint olyan nem pusztán filozófiai tétel, hanem folyamatos feladat marad: egyszerre szellemi valóság és konkrét magatartásforma, amelyet a filozófiának nem csupán kimunkálnia, hanem a filozófusnak példamutatóan *képviselnie* és a nevelésben *továbbadnia* kell. Mindebből talán jól látszik, hogyan következik Barth dialektikai teológiájából egy filozófiai érdeklődés lehetősége: egyszerre az Újszászy számára oly kedves „egzisztencialista” attitűd – melyet már korán Kierkegaard és Dosztojevszkij olvasása táplál – egy bizonyos szellemfilozófiai érdeklődés – mely majd a magyar filozófia egy bizonyos áramlatához köti – és a kettőt végső soron elméletileg egyesítő önálló nevelésfilozófiai koncepció. Ahogy filozófiai főművének *A falunvelés szellemi alapjainak* előszavában ő maga írja: munkámat „Platónnak, Kantnak, Hegelnek, Kierkegaardnak és Heideggernek a gondolatai

táplálják, valamint Barth Károlyé, akinek teológiai gondolkozásán át nyílt meg számomra az út az előbbiek felé”¹¹.

A barth-i teológia természetes kiindulópontját adja annak az egzisztenciálfilozófiai érdeklődésnek, amely Újszászy Kálmán korai és érett gondolkodását egyaránt meghatározza. Ennek elsődleges oka az, hogy Barth ugyanazt a Kierkegaardot tekinti szellemi előfutárának, akiben az egzisztenciális filozófia fő képviselői is saját nézeteik megalapozóját látják. Ahogy egyik írásában Újszászy maga megállapítja „a Heidegger és Jaspers által képviselt egzisztenciális filozófia éppúgy Kierkegaardra megy vissza, mint Barth Károlyék dialektikai teológiája”¹². Ennek a szellemi közösségnek köszönhető, hogy Újszászy Kálmán anélkül képes az egyéni és közösségi létezés konkrét problémáit filozófiai érdeklődésének centrumában tartani, hogy közben eltávolodna a protestáns vallás alkotta keretektől¹³. Az érett gondolkodását jól érzékelhetően meghatározó Kierkegaard és Heidegger hatás ugyanúgy említett teológiai érdeklődésére vezethető vissza, mint a református egyházban élete végéig ellátott szolgálat.

A dialektikai teológiai indíttatás lényeges az Újszászy későbbi filozófiai érdeklődését döntően befolyásoló erdélyi származású protestáns értelmiségiekkel való kapcsolatainak kiépülésében is. Amint erről ő maga beszámol, Barth tanulmányozása révén került szellemi kapcsolatba „az akkor virágzásnak indult erdélyi teológiai gondolkodással”, először Imre Lajossal, majd a barth-i tanok leghíhettebb magyar védelmezőjével – és nem utolsó sorban az első valódi magyar egzisztenciál-filozófussal – a kolozsvári Tavaszgy Sándorral¹⁴. Ezek a kapcsolatok ténylegessé mentora, majd sárospataki tanártársa, a szintén kolozsvári születésű Mátyás Ernő közreműködése révén váltak. Mint a dialektikai teológia kiváló ismerője, Mátyás az, aki Újszászyt a teológia filozófia tanári állására javasolja¹⁵, s valószínűleg neki köszönhető, hogy a szükséges doktori disszertációt a magyar protestáns szellemű filozófia egyik fontos gondolkodójánál, a Debrecenben tanító Tankó Bélánál készíthette. Ezáltal Újszászy közvetlen kapcsolatba kerül a két háború közötti magyar filozófiai élet egyik jelentős áramlatával, az ún. „Erdélyi Iskolával”.

Az Erdélyi Iskola, mint filozófiai áramlat egyértelműen az első önálló magyar rendszeralkotó filozófusnak tekintett Böhm Károly (1846-1911) nevéhez kötődik. Böhm az 1890-es évektől, a kolozsvári egyetem tanáraként a korszak nemzetközi filozófiáját sok tekintetben megelőző, de azzal mindenképpen azonos színvonalú szellemfilozófiát és értékfilozófiát dolgozott ki. Elgondolása szerint a valóság alapja a emberi „szellem”, amely önmagát megismerő működésében kivetíti és alapvető értékek formájában állítja¹⁶. Böhm közvetlen tanítványi köre alkotta az Erdélyi Iskolát. Ennek tagjai közé mindenképp Bartók György, Tavaszgy Sándor, Varga Béla, Tankó Béla, Ravasz László, Makkai Sándor sorolható. Valamennyiük közös jegye, hogy erdélyi származásúak, tanulmányaikat Böhm vezetése alatt, s részben külföldön végzik, egyértelműen protestáns szellemiségű gondolkodók, akik közül nem egy – mint Ravasz, Makkai, Tavaszgy, Varga – a magyar református egyház magas tisztségeit töltik be, valamint az, hogy mindannyian a két háború között erdélyi és magyarországi vidéki egyetemeken és teológiákon fejtik ki munkásságukat¹⁷.

Böhm hatása már Újszászy Kálmán első kifejezetten filozófiai tárgyú munkáján is jól

érzékkel. Az 1932-ben megjelent doktori disszertáció, *A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében*, a tárgyalta probléma felvezetésében és kritikai megoldásában egyértelműen Böhmre támaszkodik, de a „böhmiskola” egyes tagjaira, Tankó és Bartók műveire is rendszeresen hivatkozik¹⁸. Nem véletlen, hogy egy a műről írott ismertetés is „Böhmről és az őt követő Újszászy-ról” beszél¹⁹. Filozófiai értelemben Újszászy Böhmnek minden bizonnyal a szellemfilozófiai érdeklődést köszönheti. Ez lesz az a gondolati közeg, amely számára valóság, ember és közösség jelenségeit filozófiailag a legtágabban megragadhatóvá teszi. S ez a – bár korántsem ortodox – elkötelezettség az, amelynek révén szoros kapcsolatba kerül a leghűségesebb Böhm tanítvánnyal, a szellemfilozófus Bartók Györggyel. Ez a kapcsolat nem csupán a disszertáció utáni filozófiai írások hangvételén érezteti a hatását, melyeknek egyik központi gondolata lesz a „szellem” fogalma, de lehetővé teszi azt is, hogy Újszászy rendszeresen a Bartók által 1936-ban indított filozófiai folyóirat, a *Szellem és Élet* hasábjain publikáljon²⁰. Bartók György lesz Újszászy Kálmán egyetemi magántanári disszertációjának, *A falunvelés szellemi alapjainak* egyik habilitáló professzora, s ő az, aki lapjában igen pozitív hangvételű ismertetésben méltatja a művet²¹.

Ha Újszászy valamiben önállóan hozzájárult az Erdélyi Iskola protestáns teológiai, szellemfilozófiai és részben az egzisztencializmus felé tájékozódó szellemi horizontjához, akkor azt minden bizonnyal saját nevelésfilozófiai elgondolásaiban láthatjuk. Valójában ez utóbbi az, amelynek révén Újszászy képes volt tapasztalatilag feldolgozni és konkrét problémákra alkalmazni az Erdélyi Iskola kétségkívül absztrakt, kissé steril és a 30-as évek végére sok tekintetben korszerűtlenné váló eszmevilágát. Ez a koncepció foglalhatja keretbe azokat a nézeteket is, melyeket számára az egzisztenciálfilozófiai érdeklődés közvetített. Nevelésfilozófiai elgondolásainak alapja a sajátos sárospataki helyzethez, ebből kisarjadó saját pedagógusi jelleméhez és gyakorlatához és ez utóbbiakat önálló filozófiai gondolatokká formáló képességéhez köthető. Ebben az értelemben azonban akár az is állítható, hogy Újszászy Kálmán sárospataki teológusként és pedagógusként, mint az Erdélyi Iskola másodgenerációs tagja járult hozzá a magyar filozófia fejlődéséhez.

A Rickert-értekezés

Újszászy Kálmán első kifejezetten filozófiai tárgyú értekezése, az 1932-es doktori disszertáció, Heinrich Rickert ismeretelméletének bemutatására és értelmezésére vállalkozik. A témaválasztás már önmagában sokatmondó. Az teológiai képzettségű fiatal Újszászy nem filozófiatörténeti vagy vallásfilozófiai témával, hanem a kortárs filozófiai gondolkodás egyik alapvető fontosságú problematikájának kifejtésével aspirál a doktori fokozat elnyerésére. Rickert (1863-1936) a korszak meghatározó újkantiánus filozófusa. Követve a német gondolkodás egyik általános tendenciáját, Kant örököséként, az alannal szemben álló objektív valóság és az alany szubjektív képességeinek összehétközésén fáradozik. Ennek az ismeretelméleti problémának a megoldásához egy ún. értékfilozófiai álláspontot dolgoz ki. Rickert szerint az, ami az

alanytól függetlenül és egyszersmind attól függően képes objektivitás és szubjektivitás összehangolására az „érték” fogalma. Ez utóbbi, mint szellemi forma egyrészt minden emberi viszonyulásban a lehetséges ítéletek tárgyaként szükségképpen fenn áll, másrészt ott önálló logikai rendet alkot. Meghaladva gondolva a megelőző filozófiák szubjektív vagy objektív egyoldalóságait, Rickert így egy általános ismeretelméleti alapú értékfilozófiát és egy ebből kinövő kultúrfilozófiát hirdet.

Újszászy Kálmán Rickerről írt értekezése minden tekintetben meghaladni látszik egy átlagos doktori disszertáció színvonalát. A formai követelményeknek való maximális megfelelésen túl feltűnő, hogy Újszászy milyen érett fogalmisággal tájékoztat a bevett magyar terminológiával ekkor egyébként még nem rendelkező rickerti filozófia álláspontjáról. Rickert fő műveinek részletekbe történő elemzése mellett a vonatkozó másodlagos irodalom bizonyos tételeire is sűrűn hivatkozik. Feladatát azonban nem szűkíti a német filozófus tanainak pusztá ismertetésére. Önálló filozófiai kiindulópontként Rickert gondolkodásának alapelvét és módszerét – az ún. „heterologikus princípiumot” – értelmezési elvvé avatja, s ezáltal, mint megállapítja, nem csupán a választott téma „egyszerű bemutatására”, hanem a rickerti rendszer „motorikus erőinek *felmutatására*” törekszik²². Ezáltal tehát Újszászy, teljességgel önálló módon, a rickerti filozófia értelmét és értékét annak logikájából igyekszik megérteni. Ennek a célkitűzésnek az értekezés második fejezete („A tárgyprobléma új kidolgozása”) maradéktalanul megfelel: részletekbe menően és fejlődésében mutatja be az alany és tárgy eltérő filozófiai szükségszerűségeit az érték fogalma mentén összebékíteni igyekvő rickerti álláspontot. Ez azonban még mindig nem a végső cél. A disszertáció harmadik része („Rickert tárgyproblémájának kritikai taglalása”) a német filozófus elgondolásaival való kritikai számvetésre vállalkozik. Rámutatva a rickerti heterologikus gondolkodás bizonyos logikai buktatóira, Újszászy végeredményben „negatív álláspontot” foglal el ez utóbbinak az „idealizmust” és „realizmust” mindenáron összehangoló tendenciájával szemben. Mint írja: „Amennyiben vagy az egyikben, vagy a másikban hiányosság van, úgy ezt a hiányosságot nem a kettő kétes értékű összeházasításával, nem egyeztetéssel, közvetítéssel érjük el, hanem a valószínűbbnek, a tudományosan indokoltabbnak látszó továbbfejlesztésével, vagyis korrekciójával”²³. Munkájának végén így Újszászy Rickert elméletének kritikai értékelésére vállalkozik, s ennek lehetőségéhez „Böhm Károly ismeretelméletéhez” fordul²⁴. Követve Böhm és a böhmi iskola tanait, a rickerti formális megoldás helyett a „teremtő Én” elgondolását teszi magáévá, amely mint konkrét szellemi alakzat „valóság” és „érték” közös gyökerét alkotja²⁵. A két gondolkodó tanainak ütköztetésével a disszertáció végső perspektívájában a rickerti filozófia korrekciójának és a böhmi ismeretelmélet továbbfejlesztésének lehetőségét villantja fel.

A Rickert értekezés témaválasztása és az abban körvonalazódó filozófiai álláspont sok tekintetben megelőlegezi Újszászy Kálmán későbbi elgondolásait. A kortársi problémák felé való tájékozódás jól mutatja, hogy számára a filozófia nem a tanári képesítéshez szükséges tananyag vagy pusztán a történeti érdeklődés tárgya, hanem olyan alapvető eszköz, amely megteremtheti a valóság konkrét problémáinak megértését

és megválaszolását. A képviselt filozófiai álláspont pedig előrevetíti azt a meggyőződését, hogy a szellem természete és a kultúra értékei csak a konkrét személyiséggel való kapcsolatukban válhatnak értelmezhetővé. Újszászy értekezése mindazonáltal a szűkebb szakmai közönség előtt sem maradt észrevétlen. Rickert tanítványa és filozófiájának legkitűnőbb hazai ismerője, Kibédi Varga Sándor az *Athenaeumban* megjelent ismertetésében „komoly filozófiai munka eredményének” nyilvánítja Újszászy művét²⁶, és kiemeli értelmezési módszerét és egységes jellegét. Bár a megfogalmazott Böhmre támaszkodó kritikával nem ért egyet, összegző ítéletében megállapítja: „Újszászy komoly figyelmet érdemlő munkája Rickert tárgyelméletének és filozófiai módszerének feltárásában hasznos útmutató”²⁷. Újszászy Kálmán értekezésére a későbbiekben is hivatkozási alapként szolgál az újkantiánus filozófiával foglalkozó hazai szakirodalomnak, és neve feltűnik a háború után kiadott első magyar Rickert mű bibliográfiájában is²⁸.

„Magyar egzisztencializmus”

A Rickerről szóló értekezés témafelvetéséből és mindeneke előtt műfajából adódóan nem fejezhette ki maradéktalanul Újszászy Kálmán érett filozófiai érdeklődésének fő irányát. Ez utóbbit nem csupán a dialektikai teológia által kiváltott és erősített – s a doktori disszertációban meg nem jelenő – Kierkegaard, Dosztojevszkij majd Heidegger olvasatok, de az a korszakban általánossá váló alapélmény is befolyásolta, hogy az akadémikus hangvételű és tisztán elméleti célokat szolgáló filozofálás válságba jutott. E válság-élmény Magyarországon is közvetlenül maga után vonta az egzisztenciális filozófia térnyerését. Az elméleti érdeklődés sok tekintetben a szellem és valóság absztrakt filozófiai problémáiról a egyén konkrét problémáira terelődött. Újszászy Kálmán már a disszertációt követő első filozófiai publikációjában tanújelét adta e szellemi irányváltás iránti fogékonyságának²⁹. Mint írja, a filozófia válsága az jelenti, hogy „megrendült az embernek az értelem elsődlegességéről, a szellem életében prioritásáról vallott meggyőződése”³⁰. Ez a diagnózis kiváltja az „ember önrevíziójának” feladatát, s a filozófia kérdéseinek újfajta meghatározására serkent: „Mert, amíg a régi filozófia központi problémáját a megismerés, az érték vagy a lét általában alkotta, addig a ma filozófiájának központi kérdése és tartalma az ember, úgy létének, mint lehetőségeinek titkaival”³¹. Mindezzel azonban Újszászy gyakorlatilag a saját doktori értekezésében felvett irányt is korrigálja: a szellem kérdése csak az emberi egzisztencia figyelembevételével tárgyalható.

Újszászy Kálmán ezen törekvéseinek kikristályosodását már az 1934-ben publikált *A szellem életének modern megnyilvánulásai és az igehirdetés* című írásban is megfigyelhetjük. A szöveg, mely voltaképpen a kor általános szellemi tendenciájának látelétét adja, szellem és ember viszonyának meghatározásával kezdődik. Újszászy elsőbbséget egyértelműen ez utóbbinak tulajdonít. Megállapítása szerint, „nem az emberi szellemet tartjuk olyannak, mint amely végső forrása volna az ember minden szellemi megnyilvánulásának, hanem az embert magát”³². Az embernek ez a szel-

lemmel szembeni elsőbbsége azonban nem csak arra világít rá, hogy az előbbi mindig „mint egész és mint konkrétum” veendő, de arra is, hogy ebből következően a szellemi megnyilvánulások, a modern kultúra tényei az embernek önmagához való viszonyulásán alapulnak. Az „embernek ez a legősibb, legegyszerűbb, minden más viszonyulásnak alapjául szolgáló viszonyulása”³³ az, amely meghatározza a világgal szembeni alapállását. Ebből a nyilvánvalóan Kierkegaardra és Heideggerre támaszkodó egzisztenciálfilozófiai alapállásból Újszászy a modern szellemi megnyilvánulások kategorizálására vállalkozik. Az ember „ösvizonyulásának” nézőpontjából tekinti át a kortársi vallástudomány, filozófia, művészet, etika és politika elgondolásait. Nézegette szerint azonban csak azok az szellemi áramlatok tekinthetők korszerűnek, amelyek elutasítják az embernek önmagával és a világgal szembeni feltétlen uralmát, s ennyiben „pesszimistának”³⁴ nevezhetők, és amelyek ebből következően a közösség értékeit tartják szem előtt. Ez Újszászy szerint azért van így, mert az embert „ö maga számára elégtelen voltának megtapasztalása arra ösztönzi, hogy figyelmével fokozott mértékben forduljon a rajta kívül lévők, a *te*, a „más”, a világ felé”³⁵. Fontos látnunk, hogy különösen ez utóbbi gondolattal, azaz a kollektivitás értékeinek hangsúlyozásával, Újszászy túllép az egzisztencializmus szokványos és Magyarországon ebben az időben szélesben elterjedt értelmezésén, mely szerint az egzisztencia gondolata az önmagában álló s elszigetelt egyén tapasztalatát jelentené.

A fenti gondolatok szerves folytatásáról tanúskodik Újszászy Kálmánnak először 1936-ban a szegedi *Szellem és Élet* folyóiratban megjelentetett *Az 'időbeli' és az 'idői' ember (Egzisztencializmus és magatartás)* című tanulmánya. A címben szereplő idézőjeles fogalompár Heidegger *Lét és idő*-jének az „időbeli” (*innerzeitlich*) és „idői” (*zeitlich*) létmódok közötti megkülönböztetését idézi. Újszászynál azonban ez a tiszta lételméleti különbség – mint erre írása alcíme is utal – az ember szellemi magatartásmódjainak különbségévé alakul. Értelmezése szerint az, aki önmagát pusztán időben létezőként érti és értékeli egy összességében helytelen szellemi viszonyulásmód foglya marad. Az ilyen ember elfeledkezik az idő valódi természetéről és magát az időbe behelyeztettként felfogva cselekedeteit mindig az időtlenség értékeihez méri. Ezáltal azonban egy egzisztenciális önfélreértés áldozatává válik. Ahogy Újszászy megfogalmazza: „annak az embernek, aki a maga létét időbelinek fogja fel, az a legfőbb törekvése, hogy az időbeliség jegyével is időtlenségét bizonyítsa”. Ebből következően – folytatódik a gondolatmenet – „magatartásának központi meghatározója az lesz, hogy megpróbál kilépni az időből, 'felemelkedni' az időtlenségig, hogy magát mint időtlent szemlélhesse”³⁶. Az időtlenség keresése azonban elfedi az ember sajátos egzisztenciális szituációját. Az időbeli ember önmagát sohasem tisztán saját értékeiből és lehetőségeiből érti meg, hanem azzal mindig csak „absztrakciók” közvetítésével találkozik. Absztrakt lesz művészetete, absztrakt lesz tudománya, és ez határozza meg Istenhez és a valláshoz fűződő viszonyát is. Ez az oka annak, hogy számára „az élet helyét a formák foglalják el”³⁷. Ennek egyenes folyománya, hogy az időbeli ember magatartását egyfajta „gögg” hatja át, ahol is „göggjének forrása nem egyéb – írja Újszászy – mint az időtlen, az 'istenséggel rokon', az 'igazi' önmaga”³⁸. Mindezzel szemben áll az „idői

ember” viszonyulásmódja és magatartásformája. Mint Újszászy rámutat, „az ‘idő ember’ nem benne van az időben, hanem ő maga az idő”³⁹. Ez azt jelenti, hogy az ilyen ember önmagát nem csupán az időbe helyeztekként fogja fel, hanem ő maga tanúsítja magatartásával és cselekedeteivel az időt. Ez azonban egycsapásra megváltoztatja a cselekedeteinek jellegét és értékrendjét. Absztrakciók helyett konkrét emberi viszonyok kialakítására nyílik módja, hiszen – mint olvashatjuk – az ilyen ember „a cselekvés értékét nem aszerint méri, hogy mennyi abban az időtlen motívum, hanem épp ellenkezőleg, aszerint hogy mennyiben felel meg az időnek; mennyiben gyökerezik az időnek, tehát szerinte a létnek egy visszahozhatatlan mostjában, és így mennyire szolgálja a ‘most’-ban élő embert”⁴⁰. Az idő ember tehát önmagát mindig közvetlenül az időből érti meg, tisztában van végességével, s tetteivel a „mosthoz”, a jelenhez, az aktuálisan történőhöz viszonylik, s viszonyulásának célja a vele együtt létező emberek közössége. Ez a viszonyulás szabja meg művészetét, tudományát és vallásos magatartását is. Ösztönzője mindig az életközelség, a korszerűség és a közösség, azaz „a nép, egy népréteg” vagy „a nemzet” értékei lesznek⁴¹. Időisége lehetővé teszi számára, hogy helyesen fogja fel Isten különállóságát és transzcendenciáját. Vallásosságát az isteni szféra soha el nem érésének tudata, az „alázat” határozza meg. Jól látható, hogy Újszászy Kálmán egzisztencializmusa mindig a konkrét egyén és a közösség közötti viszonyok és magatartásformák filozófiája kívánt lenni. Ez az elgondolás azért is újszerű, mert a legtöbb egzisztencialista indíttatású filozófiával ellentétben, nála a közösség alapvető értékei már kezdettől a lételméleti kifejtés centrumában szerepelnek. Nem csak az ember autentikus viszonyulása „idő” tehát, hanem – mint *Kultúra és nemzet* című 1936-os tanulmányában ő maga írja – idői „a nemzet, mint ahogy idői a kultúra és idői maga a szellem is”⁴². Mindez azonban továbbra is a konkrét egyénre, mint egzisztenciális alapra utal vissza, mely így elválaszthatatlannak bizonyul a kollektív értékek iránti etikai felelősségtől: „Az, hogy nemzet legyen, hogy a kultúra, a szellem történjék, az egyedül rajtunk, a személyeken fordul meg. Ennél magasabb metafizikai értékelése a személynek nem lehetséges, de ennél nagyobb etikai felelősség sem hárulhat a személy vállaira soha”⁴³. Egyénnek és közösségnek ez az értékek és felelősség által közvetített kapcsolata jól érzékelhetően mutat rá a „nevelésnek”, mint alapvető szellemi funkciónak a szerepére Újszászy Kálmán gondolkodásában. Ha Újszászy egyik 1930-as évekbeli fő törekvése az volt, hogy – mint mondja – egy „karakterisztikus filozófiai gondolkodást” alakítson ki, „nem egzisztencializmust, magyar egzisztencializmust, de valami affélét”⁴⁴, akkor ez a gondolkodás vitathatatlanul kötődik a „nemzeti közösség” és mindeneke előtt a „nemzetnevelés” fogalmához.

Szellem és nevelés

Valójában egyáltalán nem lehetetlen közvetlen kapcsolódási pontokat találni Újszászy Kálmán fentebb röviden ismertetett filozófiai gondolatai és azon vezetői, nevelői és kutatói tevékenységek között, melyeket ő a sárospataki cserkészmozgalom, a falu-

szemináriumi és falukutatói munka, a népfőiskolai és más nevelési célú mozgalmak érdekében kifejtett⁴⁵. Szembetűnő például, hogy 30-as évekbeli publikációiban milyen színesen keverednek a különböző nevelési programok beszámolóí, a szociográfiai szemléletű írások és a filozófiai jellegű tanulmányok. Egy bizonyos filozófiai tónus azonban szinte mindenütt felismerhető: az idői magatartásra jellemző kortársi érdeklődés nyomai⁴⁶. A filozófiai kérdésfeltevések jelenlétét méginkább megvilágítja Újszászy Kálmán azon kijelentése, miszerint a faluszemináriumi munka maga is egy filozófiai indíttatású törekvés konkrét megvalósulásának tekinthető. E munka, írja, „végig megmaradt tanító, nevelő, a falusi lekipásztorságra felkészítő munkának, de oly módon, hogy értelmet adóját, *primum movensét* nem másban, hanem a szellem sajátos, a filozófiai rendszerek megismerése során előttem feltárulkozó szerkezetében látta”⁴⁷. Mindennek hangsúlyozása azért fontos, mert érthetővé teheti egyrészt azt, hogy az erőteljesen közösségi nevelési gyakorlatok felé való fordulás milyen filozófiai motivációkkal rendelkezett Újszászynál, másrészt rávilágíthat arra, hogy milyen tapasztalati alapokból származott nála az a szellemfilozófiai és egzisztencialista alapállást végső soron egyesítő és kimunkáló filozófiai belátás, melynek alapján vallotta, hogy „a nevelés a szellem emberre irányultságának egyetlen lehetséges formája”⁴⁸. A nevelés filozófiai jelentőségét elsőként megfogalmazó írás az 1937-ben publikált *Szellem és rendszer* című tanulmány. Újszászy itt kiindulópontjának nem a konkrét egyén egzisztenciális szituációját, hanem az ennek életét meghatározó két alapvető „szellemi létforma”, az ún. „immanens” és „transzcendens” szellem elemzését választja. Ez a tipológia – mely majd egyik fő gondolatmenetét képezi *A falunevelés szellemi alapjai* című műnek is – valószínűleg ugyanolyan sokat köszönhet a Böhm Károly és Bartók György-féle szellemfilozófiai indíttatásnak, mint a konkrét faluszemináriumi munka során felhalmozódott tapasztalatoknak⁴⁹. Újszászy immanensnek nevezi a „világot produkáló és ennek minden történésében benne lévő”, illetve azt működtetni képes „véges, idői szellemet”⁵⁰. Ennek fő jellemzői az organikusság, a kauzalitás és a racionalitás. A immanencia ebben az értelemben a világban élő ember pszichikai és természeti gyökerű megnyilvánulásait jelenti. Mindezzel szemben áll a szellem transzcendens létmódja. A transzcendens szellem „nem ebben a világban, azaz nem a véges idői világban történő szellem”⁵¹. Bár ugyanúgy idői jellegű, mint a szellem másik módja, időisége végtelen természetű. Felépítése következésképpen anorganikus, antikauzális és antiracionalisztikus. Benne az emberi létnek az isteni szféra részéről befolyásolt örök értékei öltenek testet. Újszászy fő állítása az, hogy a szellem teljessége csak immanencia és transzcendencia rendszerben megvalósuló kapcsolata révén lehetséges. A rendszer valójában nem más, mint a szellem kiteljesedése és hiánytalan megmutatkozása az ember immanens és transzcendens értékeinek kapcsolatában. „Rendszer ott keletkezik, ahol az immanens szellem felé irányult transzcendens szellem történése érinti a transzcendencia felé nyitott immanens szellem történéseit. Az immanens szellem ilyenkor a transzcendens szellem teljességében részesül”⁵². A rendszer így az emberi szellem legteljesebb valóságaként fogható fel, mint a „két létformában történő szellem egysége”⁵³. Ez az egység ugyanakkor sem-

miképpen sem statikus egység. Ahogy Újszászy kifejti, a szellem rendszerei egymást váltják, gazdagodnak és elszegényednek. Mindez egyúttal rávilágít a nevelés alapvető egzisztenciális funkciójára is. Hiszen ha a rendszer által nyújtott szellemi teljesség sohasem valami készen és természetből fogva adott, hanem kialakuló, akkor ehhez az embernek el kell jutnia, s amennyiben közösségi lény másokkal együtt kell eljutnia. Ezen a ponton lényegi kapcsolat mutatkozik a nevelés és a szellem rendszere között. Ha a nevelés végső céljait tekintve a teljességre törekszik, akkor szükségképpen épül a szellem rendszerére. Ahogy Újszászy Kálmán megfogalmazza: „A nevelésben tehát, amelynek végső célja nem lehet más, mint teljes élethez eljuttatni a neveltet, ezt a nevelői célt másképp, mint a rendszer segítségével elérni nem lehet”⁵⁴. A szellem teljessége kifejezi az ember valóságos szituációját, a „nevelés pedig céltévesztett, ha nem erre a valóságos szituációra nevelés”⁵⁵.

Ezek a gondolatok az 1941-es *Ember és nevelés* tanulmányban érik el végső kifejlésüket. Ebben az írásában Újszászy minden addiginél egyértelműbben törekszik szellem, ember és nevelés viszonyának tisztázására. Állítása szerint a szellem és a nevelés fogalmi kölcsönösen feltételezik egymást: „Szellem nélkül nevelés nincs, mint ahogy szellem sincs...nevelés nélkül”⁵⁶. Ám ez a kapcsolat csak azért lehetséges, mert mindkét tényező funkcionális középpontjában az ember áll: „A szellem jelentkezése mindig nevelői tevékenység következménye, nem pedig természetes folyamat az emberben, de ez a nevelői tevékenység csak ott van, és annyiban van, amennyiben a szellem az ember felé fordul”⁵⁷. A szellem azonban nem az ember tulajdona vagy az ember céljainak kiszolgálója. A szellem „önfenntartásra” törekszik, s ebben az „önmagamagvalósításban” talál az emberre⁵⁸. Ez a kétségkívül az isteni transzcendencia gondolatára és Böhm Károly elgondolásaira egyaránt visszavezethető állítás mutat rá a nevelés alapvető filozófiai funkciójára. A szellem transzcendens és immanens elemei között egyedül az emberi magatartás és e magatartás tökéletesítése képes összhangot teremteni, és ezáltal beteljesíteni a szellem saját törekvését. A nevelés azonban nem megteremti a szellemet, csupán lehetővé teszi azt az emberi élet számára. Nem értékteremtő, hanem értékirányító. Ebben a szerepében azonban egyedülálló. Ezért állíthatja Újszászy, hogy a „nevelés a szellem emberre irányultságának egyetlen lehetséges formája”⁵⁹.

Szembetűnő, hogy Újszászy Kálmán filozófiai alapállásában az ember teljes valóságát kereső „egzisztencialista” álláspont egy az emberi szellem teljességét felmutató „szellemfilozófiai” elgondolásban találja meg alapját. A két látszólag ellentmondó filozófiai törekvést azonban a nevelés feltétlen értelmét és értékét hirdető belátás egyesíti. A nevelés Újszászy számára nem pusztán a pedagógusi mivolttal természetesen együttjáró tevékenység, hanem egy filozófiailag döntő fontosságú kitüntetett szellemi funkció: benne az ember és az emberi közösség „egzisztenciamegartó ereje” és „éleformáló hatalma” ölt testet⁶⁰. Mint írja, „a nevelés a legmagasabb rendű ‘logikus’ akció az ember életében, amin túl már a hit világa és benne az embernek az istenséggel való találkozása történik”⁶¹. Ha azonban a hit világának feltárása természeténél fogva a teológiára tartozik, akkor az emberre vonatkozó bölcséleti ismeretek tekinte-

tében filozófia és pedagógia egymás mellé kerül. Ezért állíthatja Újszászy kifejezetten, hogy „metafizikai rendszer mellett önállóan, egymagában egzisztáló nevelői rendszer nincs”⁶². Vagy másképpen: „egy [nevelési] rendszer szükségességének gondolata fel sem merül ott, ahol filozófia nincs mögötte”⁶³. Ezek a gondolatok rávilágítanak annak az általános nevelésfilozófiai koncepciónak a szükségességére, amelynek kidolgozására Újszászy Kálmán *A falunevelés szellemi alapjai* című művében vállalkozott.

A falunevelés szellemi alapjai - a főmű

Ha *A falunevelés szellemi alapjai* Újszászy Kálmán filozófiai főművének tekinthető, ez mindenekelőtt azért van, mert benne kiforrottan és részletesen kidolgozottan találhatjuk gondolkodásának az előző fejezetekben elemzett szinte valamennyi elemét. Az összefoglalásra való törekvés ugyanakkor bizonyos kérdések új és eredeti megfogalmazásával, magas fokú spekulatív erővel és filozófiai absztrakcióval párosul, így nem túlzás azt állítani, hogy a szóban forgó műben Újszászy filozófiai munkásságának csúcsteljesítményét éri el. Kétségtelen, hogy az alkalmazott filozófiai kategóriák minden következetes alkalmazás ellenére a heterogenitás jegyét mutatják: a „szellem”, az „immanencia és transzcendencia”, a „rendszer” alapfogalmai Böhm Károlyra és a német idealizmusra visszavezethető elgondolásokat elevenítenek fel, míg a „paradoxon” és az „egzisztencia” gondolata egyértelműen kierkegaardi, a „lét és létező” meghatározottságait közvetítő megfogalmazások pedig Heidegger hatását tükrözik. Ez a gondolati sokféleség azonban nem veszélyezteti a mű alapkoncepciójának egységét, mert azt Újszászy saját nevelésfilozófiai „látásmódja” tartja fenn. Ahogy munkája előszavában ő maga fogalmazza meg: „Ami ebben a tanulmányban sajátos, az abból a látásból fakad, hogy a neveléstudomány nemcsak filozófián alapszik, hanem maga is filozófia. Ez a látás magyarázza azt, hogy a dolgozat, jóllehet tárgya egyike a legaktuálisabb nevelési kérdéseknek és távolabbi célja is tisztán pedagógiai, természete szerint mégis filozófiai jellegű munka”⁶⁴. A nevelésfilozófia nem csupán keretet biztosít fontos metafizikai kérdések tárgyalásához, de egy önálló kultúrfilozófiai elképzelés alapvetéseként is szolgál.

Újszászy Kálmán munkája a szellem általában vett természetének már fentebb elemzett kategorizálásával kezdődik. Az szellem immanens és transzcendens létmódjainak meghatározása alkotja azt az alapvető keretet, amely alapul szolgál a mű minden további állításához. Ami az itt található elemzésekben újdonság Újszászy korábbi írásaihoz képest az a két szellemi létmód egymáshoz fűződő viszonyának értelmezése. Az immanencia és transzcendencia együttes fennállási módja a soha fel nem oldható és soha meg nem szüntethető másság és ellentmondás viszonya: a paradoxon. Ahogy egy nyilvánvalóan kierkegaardi ihletésű tételben olvashatjuk: „A paradox nem idegen a szellemtől, hanem benne gyökerezik a szellemben, amely mint paradox viszony minden paradoxnak a forrása és hordozója”⁶⁵. Ez a paradox jelleg határozza meg a szellem rendszerszerűségét is. Az organikus és racionális immanencia illetve a feltét-

len értékeket közvetítő transzcendencia egységét és ennek folytonos történést a szellem rendszerének a paradoxonban „egymásnak feszülő energiái” biztosítják⁶⁶. Újszászy gondolatmenete annak bemutatására törekszik, hogy világossá tegye: a szellem paradox rendszere valójában nem más, mint az, amit kultúrának nevezhetünk. Értelmezése szerint a kultúra fogalma pontosan reprodukálja a szellem immanens és transzcendens formájú tevékenységének rendszerét. A kultúra a „testté lett rendszer, maga a láthatóvá lett, ‘realizálódott’ szellem”⁶⁷. Benne az immanens elem az ún. „magas-”, a transzcendens elem az ún. „mélykultúra” letéteményese. A kettő természetesen nem értékkülönbséget fejez ki. Az első a szellem racionális mibenlétét, a második a szellem pusztán értelemmel megmagyarázhatatlan, irracionális valóságát közvetíti. Egységes fennállásuk a szellem teljes történést biztosítja. A kultúra fogalmának ez a metafizikai tipológiája teszi lehetővé, hogy Újszászy szembe állítsa azt a „civilizáció” fogalmával. A civilizáció a szellem keretek nélküli mozgása vagy fejlődése. Ebben a mozgásban a szellem saját létmódjainak teljes jelenléte nélkül, azaz teremtő feszültség nélkül, csak „álkultúrák” létrehozására képes⁶⁸.

A falunevelés szellemi alapjai első részének egyik fő állítása az, hogy a kultúra fogalma elválaszthatatlan a nemzet fogalmától. „A kultúra, ami mindig rendszer s mint ilyen a szellem történést, egyedül a nemzetben lehetséges”⁶⁹. Újszászy Kálmán idevágó gondolatai különös figyelmet érdemelnek. A nemzet fogalmát ugyanis szigorúan elválasztja a „faj” és a „nép” gondolatától. A nemzet valójában soha nincs a fajhoz vagy a néphez kötve. Míg az előző kettő „vér-”, illetve „sorsközösséget” fejez ki, a nemzet csak mint „kultúráközösség” értelmezhető. Ebből következően – állítja Újszászy – ha a faj és a nép rendelkeznek is bármilyen értékkel, ezt csak is a nemzet szellemi értelemben meghatározott fennállása révén érhetik el. Önmagukban véve nem csupán helytelen elméleti elgondolások, de egyenesen politikailag veszélyes következmények alapjául szolgálhatnak. Mint Újszászy különös éleslátással ebben az 1938-as műben megfogalmazta: „Ez az oka annak, hogy sohasem a nemzeti, hanem mindig a faji kultuszban keresendő azoknak a küzdelmeknek a forrása, amelyek népeknek és nemzeteknek a pusztulását is maguk után vonják”⁷⁰. A nemzet fogalma Újszászynál így elsősorban nem politikai, hanem filozófiai természetű fogalom. Benne a szellem történéstének egy adott formája fejeződik ki. Meghatározása szerint: „A nemzetnek nem adhatjuk mélyebb metafizikai magyarázatát annál, hogy mint a kultúra testetöltését, végeredményben a szellem testetöltésének tekintjük”⁷¹. Ebből következően a nemzet nem más, mint a mély- és magaskultúra szellemi formáinak alapvető megjelenési módja.

Az eddig elmondottakat fejlesztik tovább Újszászy Kálmánnak a „falu” és „város” természetére vonatkozó nézetei. Az itt kibontakozó filozófiai elgondolások döntő jelentőségűek, s még ma is újszerűnek hatnak. Újszászy fő állítása az, hogy a szellem nem csupán kulturális megjelenési formákkal rendelkezik, de az ember konkrét településformáiban is testet ölt. Ez utóbbiak „a szellem struktúrájához, életéhez annyira hozzátartoznak, hogy semmivel sem pótolhatók”⁷². A szellem tehát *helyhez kötött*, s ez a kötöttsége mutatkozik meg az emberi közösség olyan elrendeződéseiben, mint a falu

és a város. A falu és a város értelmezésében Újszászynál így egyfajta „metafizikai háttér”⁷³ érvényesül, s ez világít rá a szellem teljes természetére is: szellem csak nemzeti kultúrák közösségeiben, mély- és magaskultúrák kifejeződéseként létezhet. Az előbbi konkrét településformája a falu, az utóbbié a város. Hasonlóan, az első a szellem transzcendens, a második a szellem immanens formájának helye. Ez a jellemzés szemléletesen mutat rá falu és város egy adott kultúrában kialakuló rendszerbe foglalt paradox viszonyára. Ellentétük a szellem természetéből fakadó feszültség eredménye, s nem fejlődési vagy értékkülönbséget rejt magában. Mindez pontosan rámutat a falunak, mint transzcendens jellegű szellemi tényezőnek a nemzeti kultúra fejlődésében játszott alapvető szerepére, azaz arra, hogy „a falu léte nem esetlegesség, hanem a szellem életéből és annak természetéből folyó szükségesség”⁷⁴.

A falunevelés szellemi alapjai második fő része egy nevelésfilozófiai alapvetés kidolgozását célozza. Ennek a programnak Újszászy Kálmán azon meggyőződése szolgáltat vezérfonalat, miszerint „a nevelés univerzális funkció” az ember életében, azaz „nincs az emberi életnek olyan mozzanata, amelybe bele ne fonódnának pedagógiai hatások”⁷⁵. A pedagógia így az ember általában vett értelmezését, tehát egy filozófiai antropológia kidolgozását is lehetővé teheti. Ezt a célt szolgálják Újszászynak az „egyéniiségre” és „személyiségre” vonatkozó megfontolásai. Ez a kategorizálás az ember „pedagógiai lényegére” igyekszik rávilágítani a már kifejtett szellemfilozófiai keretek között. Az egyéniség az embernek organikusan, azaz a leszármazásnak köszönhető, a személyiség az embernek önmagában álló, saját döntésén alapuló pedagógiai meghatározása. Újszászy értelmezése szerint pedagógiai szempontból tekintve a két forma a szellem két létmódjának megfeleltethető, s ez összességében azt jelenti, hogy „a szellem és annak természete a kulcs az ember pedagógiai lényegének, az embernek, mint pedagógikumnak a megértéséhez”⁷⁶. Mindez azonban egyúttal azt is jelenti, hogy az ember pedagógiai egysége, mint az egyéniség és személyiség szellemi egysége, csak egzisztenciálisan „paradox egységként”⁷⁷ értelmezhető. Ennek a paradox egységnek a kidolgozása a nevelés általános és egyúttal legmagasabb rangú feladata. Az embernek, mint „pedagógikumnak” a szellem általános természetében való rögzítése így nem csak egy általános nevelésfilozófia kialakításának szükségességére mutat rá, de arra is, hogy a szellem, mint kultúra és mint nemzet csak a nevelés intézményes keretei által az, ami.

Ez utóbbi gondolatok pontos kifejtését találjuk a „Nevelés és állam” illetve „Nevelés és egyház” alfejezetekben. A nevelés intézményrendszerének pusztá leírásánál azonban jóval többről van itt szó. Újszászy a nevelés alapvető, antropológiai fundamentumot betöltő szerepét értelmezve jut arra az újszerű álláspontra, hogy állam és egyház csak, mint a szellem pedagógiai funkcióinak megtestesítői értelmezhetők. Ehhez az állásponthoz az ember pedagógiai lényegének elemzésén keresztül vezet az út. Egyrészt ha az állam alapvető célja nem más – írja – mint az egyéniség szabadságának biztosítása, ahol a „szabadság” fogalma mint a nevelés folytán és a nevelés által biztosítható kategória jön szóba, akkor „épp azért, mert az egyéniség pedagógikum és csak pedagógikum, az állam sem lehet egyéb lényege szerint, mint pedagógikum”⁷⁸.

Az állam politikai hatalmi természete így Újszászy szerint lényegéből eredően alárendelődik nevelési funkciójának. A politika pedagógiai alapvetést nyer: „Az állam alapjában csak pedagógiai hatalom, és csak azért nőhet más vonatkozásban is hatalommá az ember felett, mert alapjában ez”⁷⁹. Ez azonban csak az egyik oldal. Hiszen amennyiben az egyéniség csupán az immanenciát kifejező része az ember teljes pedagógiai lényegének, annyiban az állam sem lehet a nevelés kizárólagos letéteményese. A hiányzó transzcendens oldalt a személyiségnevelésnek kell biztosítania. A személyiségnek az egyéniségtől eltérően lényege nem a szabadságban, hanem a döntésben áll. A döntés viszont Újszászy szerint mindig másoktól való függőséget fejez ki, és végső értéke csakis transzcendens természetű lehet. A személyiségnevelést így csak a transzcendens értékeket kifejező intézmény biztosíthatja, s ez az egyház. Ez azonban – hasonlóan az állam fogalmához – azt jelenti, hogy „az egyház alapjában nem lehet más, mint pedagógiai természetű hatalom”⁸⁰. Alapvető céljának a személyiség életének nevelés általi kibontakoztatása kell lennie. Mindez annak a konklúzióknak a levonására készítt, hogy az emberi szellem immanens és transzcendens elemei egységének megfelelően, teljes nevelés csak egyéniség- és személyiségnevelés paradox viszonyában állhat fenn. Ami egyet jelent azzal, hogy teljes nevelés az állami és egyházi nevelés feszültséggel bíró „együtt-történelmében” lehetséges⁸¹. Amennyiben azonban államot és egyházat mindig nemzet hordoz, akkor a szóban forgó paradox egységnek is a „nemzetnevelés” fogalma fog végső értelmet adni, amely Újszászy szerint „a legigazibb szellemi nevelés vagyis a legszellemibb nevelés”⁸².

A falunevelés szellemi alapjai utolsó alfejezete a kidolgozott szellem- és nevelésfilozófiai alapvetés végső elméleti következményeit tárgyalja. A fejezet központi fogalma a „rend”. A rend Újszászy Kálmánál a szellemnek helyhez, tehát faluhoz vagy városához kötött, mély- vagy magaskultúrát kifejező, s a nemzeti mivoltot megtestesítő jellegéből az egyes emberre háramló követelményét fejezi ki. Arra utal, hogy az ember saját lényegének megfelelően szerepét csak akkor tölti be maradéktalanul, ha helyi kultúrája közegébe „kivetetten” nemzeti létét hivatásként vállalja: „A rend a nemzeti létnek tudatosult és hivatásként vállalt kivetettsége”⁸³. Ez a hivatástudat az emberrel szemben egy folytonos követelményt támaszt, és lehetővé teszi hogy tevékenységében a szellem konkrét kifejezésformáit, azaz a falut, várost és a hozzátartozó kultúrákat, a maguk értelme szerint megvalósítsa. Az ember ezáltal képes legmagasabb szellemi lehetőségének és a legértékesebb nevelési ideálnak megfelelni. A „rend” így végső soron magának az emberi létezésnek az értelmét adja meg. Ahogy Újszászy Kálmán írja: „az ember önmagában teljes létének értelme abban van, hogy a szellemért, közelebről a nemzetért van”⁸⁴.

A filozófiai mint magatartás

Bartók György, *A falunevelés szellemi alapjai* műről írt ismertetésében, miután abban a faj, nép és nemzet fogalmairól elmondottakat, „a legjava magyar filozófiához tartozónak” minősítette, így zárja megjegyzéseit: „Újszászy könyve a magyar irodalom

igazi gazdagodását jelenti s óhajtható volna, hogy hatására a könyvben foglalt kérdések komoly és elmélyedő vita tárgyává tétessenek⁸⁵. Jól ismert, hogy a második világháborút követő politikai fordulat fokozatosan felszámolta mind általában a Bartók által kívánatosnak tartott vitához, mind az Újszászy Kálmán tevékenységének folytatásához szükséges szabad gondolkodási kereteket. Az oktatói, nevelői, teológusi és filozófusi munka ellehetetlenülése folytán Újszászy Kálmán egy újfajta szolgálatra és egy újfajta értelmiségi szerepvállalásra kényszerült. Mindezzel együtt változott munkája természetének hatékonysága is. Ám elmondható, hogy ez a hatékonyság semmit sem veszett abból a minőségéből, melynek eredetét talán éppen a kidolgozott filozófiai gondolatok közegében találhatjuk. Ahogy ő maga megfogalmazta: „a hatékonyságot én abban mérem, hogy az ember hű marad-e választott eszméihez, hivatásához”, s ennek mélyén ott a „hivatástudat, hogy nekem...dolgom van Sárospatakon”⁸⁶. Mégha tehát a filozófiai értékteremtés dolgát a szellemi értékmezőzés dolga követte, és magát a „szellem” fogalmát a „pataki szellem” fogalma váltotta fel, akkor is megszakítatlannak látszik Újszászy Kálmán életművében az a „rendi” elkötelezettség, az a „hivatásként vállalt kivetettség”, az a „szellem és nemzet” érdekében vállalt magatartás, melyek alapjait saját filozófiai műveiben éppen ő maga fektette le.

Jegyzetek

¹ Ahogy egyik méltatója, Kováts Dániel megállapította, „hatásában a nevelő véste be leginkább és legmélyebben bélyegét szellemi életünk folyamataiba”: Kováts Dániel: Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája, in: Újszászy Kálmán emlékkönyv, szerk. Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály, Széphalom 8. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Szabad Tér Kiadó, Budapest-Sárospatak, 1996, 505.o. (a továbbiakban: Emlékkönyv)

² Értékes adalékokat szolgáltat Újszászy Kálmán filozófia tanári működéséről Kiss Pál tanulmánya, Újszászy Kálmán, a filozófia tanára, in: Széphalom 9., szerk. Kováts Dániel, 1997.

³ Vö. a következő megjegyzéseket: „Az egyik cseh-testvér ösztöndíjas diáktársam révén ott [Skóciában] ismertem meg Barth Károly Römerbriefjét, ami egyszer s mindenkorra eljegyzett a dialektika-teológiával, megismertette magával a teológus gondolkodással is”, valamint „Már a Römerbrieftől befolyásoltan kértem a következő ‘vándorévet’ Svájcba, a bázeli egyetemre, 1927 őszén. Ez az év első sorban a dialektika-teológia többi képviselőjének, főleg Brunner és Thurneysen teológiai gondolkodásának megismerésére szolgált”, Újszászy Kálmán: Önéletrajz, in: Széphalom 7., szerk. Kováts Dániel, 1995. 5-6.o. Lásd még uő: Az első negyven év, in: Emlékkönyv, 17.o.

⁴ A „dialektikai teológia” magyarországi szerepéről és hatásáról, lásd Gál Zoltán tanulmányát: A ‘dialektikai teológia’ hatása, amely Újszászy Kálmánt a barth-i tanok első magyarországi képviselői között említi. In: A magyar protestantizmus 1918-1948, szerk. Lendvai L. Ferenc, Kossuth Könyvkiadó, 1987, 346.o.

⁵ Mindezzel kapcsolatban lásd: Tavaszgy Sándor: A dielaktikai teológia problémája és problémái, Kolozsvár, 1929.

⁶ Lásd a mű előszavának megállapításait: „Az újszövetségi tudományok már túlestek azon a koron, amikor elsősorban a kritikai taglalásokra volt szükség; ma már a régi eredményeken keresztül bár, de arra van szükség, hogy közvetlen viszonyba hozzuk őket Jézus Krisztussal, a Kijelentéssel”. Újszászy Kálmán: A negyedik evangélium írója, (1929, részlet), in: Emlékkönyv, 106.o.

⁷ Újszászy Kálmán: A protestáns teológia főbb irányainak hatása az újszövetségi tudományok művelésére = Sárospataki Református Lapok, 1930. 5. szám 85-86.o. és 16. szám 94-96.o.

⁸ Lásd ehhez Kiss Pál visszaemlékezését Újszászy Kálmán tanításaira filozófiai előadásain, „szinte tévedhetetlenül meg tudjuk ítélni, hogy mi a filozófia és mi a teológia. A filozófia az ember nagyon emberi vélekedése önmagáról és saját világáról, a teológia pedig az élő Isten önmagáról való beszéde, kijelentése a Jézus Krisztusban”, Kiss Pál: i.m. 349.o.

⁹ Újszászy Kálmán: 'A szociográfiai szemlélettel el lehet jutni a legmesszebb, csak a csúcsra nem'. Huszár Tibor beszélgetése Újszászy Kálmánnal, in: Emlékkönyv, 37.o. Fontos adalék, hogy Újszászy – mint azt ő maga megállapítja – valójában ennek a teológiai tárgyú dolgozatnak az alapján nyert kinevezést a teológia filozófiai-pedagógiai tanszékére. Vö. Újszászy Kálmán: Sorsommá lett Patak, in: Emlékkönyv, 19.o.

¹⁰ A „paradoxon” mint Újszászy egyik fontos filozófiai gondolata, maga is a dialektikai teológia egyik központi fogalma. Lásd ehhez egyik sárospataki tanártársának munkáját: Vasady Béla: A paradoxon a teológiai gondolkodásban, Debrecen, 1932.

¹¹ Újszászy Kálmán: A falunevelés szellemi alapjai, Sárospatak, 1938, 5.o.

¹² Újszászy Kálmán: A szellem életének modern megnyilvánulásai és az igehirdetés, in: Emlékkönyv, 120.o.

¹³ Kierkegaardnak a protestáns teológiára gyakorolt alapvető hatásáról lásd Koncz Sándor nemzetközi összehasonlításban is jelentős művét: Kierkegaard és a háború utáni teológia, Miskolc, 1938. A szerző a mű előszavában mások mellett köszönetét fejezi ki Újszászy Kálmánnak.

¹⁴ Újszászy Kálmán: Önéletrajz, in: Emlékkönyv, 5-6.o.

¹⁵ Lásd: „Hanem amikor a filozófiai tanszék megürült, akkor a teológiai akadémia tanárai – közöttük a legkonceptiózusabb, az erdélyi 'nagyoknak' Patakra került egyike (Tavaszy Sándornak, Makkai Sándornak, Ravasz Lászlónak az osztály-, kor- és nemzedéktársa) Mátyás Ernő (akinek jelentős szerepe volt abban is, hogy én Patakra kerüljek) – a filozófiai-pedagógiai tanszék tanárának javasoltak”, Újszászy Kálmán: A szociográfusi szemlélettel..., in: Emlékkönyv, 38.o.

¹⁶ Jelen írásban nem lehet feladatunk Böhm tanainak beható ismertetése. Filozófiájának korszerű és tárgyilagos értékeléséhez lásd: Hell Judit, Lendvai L. Ferenc, Percz László: Magyar filozófia a XX. században, Áron Kiadó, 2000, 68-84.o.

¹⁷ Bartók főként Kolozsvárt és Szegeden, Makkai főként Kolozsvárt és Debrecenben, Ravasz, Tavasz, Varga Kolozsvárt, Tankó Debrecenben tanított. Megjegyzendő, hogy egy hagyatékban megtalálható írásában Újszászy Böhm és tanítványai gondolkodásában „a protestáns szellemiség sajátos jegyeit” látja „vidéki egyetemeken” intézményesült, szemben a Pauler Ákos nevével fémjelzett „budapesti vonallal”. Újszászy Kálmán: Lektorai megjegyzések Dr. Horkay

Lászlónak a 'Magyar filozófia története' című kéziratához (1975), *kézirat, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára, Kt.d. 7069, 20-21.o.*

¹⁸ *Újszászy Kálmán: A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében, Sárospatak, 1932. Lásd a 3-4, 17-18, 31, 72-86. oldalakat.*

¹⁹ *Kibédi Varga Sándor: Ismertetés Újszászy Kálmán: A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében című művéről = Athenaeum, 1934. 1-3. szám, 87.o.*

²⁰ *Lásd: Az 'időbeli' és az 'idői' ember (Egzisztencializmus és magatartás) = Szellem és Élet, 1936. 4. szám; Szellem és rendszer = Szellem és Élet, 1937. 1. szám; Ismertetés Kondor Imre: Az európai filozófia problémáinak története című művéről = Szellem és Élet, 1939. 3. szám.*

²¹ *Lásd Bartók György: Ismertetés Újszászy Kálmán: A falunevelés szellemi alapjai című művéről = Szellem és Élet, 1939. 4. szám, valamint későbbi hivatkozását a műre, Bartók: Faj, nép, nemzet = Szellem és Élet, 1940. 2. szám.*

²² *Újszászy Kálmán: A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében, i.m. 10. o. (kiemelés az eredetiben).*

²³ *Ua. 69. o.*

²⁴ *Ua. 70. o.*

²⁵ *Ua. 85. o.*

²⁶ *Kibédi Varga Sándor: i.m. 86.o.*

²⁷ *Ua. 88. o.*

²⁸ *Vö. Földes-Papp Károly: Az autonóm ismeretelmélet fogalma. Rickert és Hartmann ismeret-tanának bírálata alapján, Magyar Tudományos Akadémia, 1941, 23, 27, 40, 42. oldalak; valamint H. Rickert: A filozófia alapproblémái, Európa Kiadó, 1987, 339.o.*

²⁹ *Valójában – saját bevallása szerint – ez az egzisztencialistának nevezhető attitűd messze megelőzte a professzionális filozófiai kérdések iránti érdeklődését. Mint írja, számára azok a gondolkodók váltak jelentőssé, akiknél „személyiség és gondolkodás egymást magyarázva elválaszthatatlanok egymástól”...„Szent Ágostontól Lutheren, Pascalon, méginkább azonban Kierkegaardon és Dosztojevszkijen át vezetett az út a krízis teológiájának is nevezett dialektika teológia közvetítésével a korai egzisztencializmusig úgy, hogy közben filozófiai doktori értekezésem erősítette bennem Leibnizet is, Kantot is, Hegelt is, és a századforduló értékfilozófusait, köztük a nekem legérdekesebbet, Böhm Károlyt”, Újszászy Kálmán: Sorsommá lett Patak, in: Emlékkönyv, 19.o.*

³⁰ *Újszászy Kálmán: A filozófia válsága = Sárospataki Református Lapok, 1934. 41. szám, 221.o.*

³¹ *Uo.*

³² *Újszászy Kálmán: A szellem életének modern megnyilvánulásai és az ige hirdetés, in: Emlékkönyv, 116.o.*

³³ *Uo.*

³⁴ *Pesszimizmuson – mint Újszászy hangsúlyozza – nem érzelmi állapotot, hanem az ember önmaga elégtelenségének tudatából fakadó pozitív magatartást kell érteni. Lásd ehhez: ua. 119.o.*

³⁵ *Uo.*

³⁶ *Újszászy Kálmán: Az 'időbeli' és az 'idői' ember (Egzisztencializmus és magatartás), in:*

Emlékkönyv, 124.o.

³⁷ Ua. 125.o.

³⁸ Uo.

³⁹ Ua. 126.o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Ua. 127.o.

⁴² Újszászy Kálmán: Kultúra és nemzet, in: Emlékkönyv, 202.o.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Kilenc évtized. Benda Kálmán beszélgetése. Újszászy Kálmánnal, in: Emlékkönyv, 32.o.

⁴⁵ *A filozófiai kutatások és a pedagógiai gyakorlati munka szoros összhangját hangsúlyozza Kődöböcz József Újszászy Kálmán, a pedagógus című tanulmányában*, in: Széphalom, 9, i.m. 355.o.

⁴⁶ *Lásd például a kortársi érdeklődés alapvető jelenlétét Újszászy Kálmán A faluszeminárium (Sárospatak, 1934) című művének első három fejezetében: „A koreszmék szükségszerűen a falu felé fordítják a jelen érdeklődését”; „Az evangélium és az uralkodó koreszmék”; „A ma ifjúsága és a koreszmék”, 7-14.o.*

⁴⁷ Újszászy Kálmán: Sorsommá lett Patak, in: Emlékkönyv, 20.o.

⁴⁸ Újszászy Kálmán: Ember és nevelés, in: Emlékkönyv, i.m. 143.o.

⁴⁹ *Lásd az „immanencia” illetve a „transzcendencia” fogalmainak alkalmazását például A faluszeminárium (i.m. 11.o.) és A falu (Sárospatak, 1936, 7. és 64.o.) művekben.*

⁵⁰ Újszászy Kálmán: Szellem és rendszer = Szellem és élet, 1937. 1. szám, 16.o.

⁵¹ Ua. 17.o.

⁵² Ua. 18.o.

⁵³ Ua. 19.o.

⁵⁴ Ua. 23.o.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Újszászy Kálmán: Ember és nevelés, in: Emlékkönyv, 143.o.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Ua. 144.o.

⁵⁹ Ua. 143.o.

⁶⁰ *Újszászy Kálmán: Korunk emberének világnézete = Esztétikai Szemle, 1939. 1-4. szám (Mitrovics Gyula emlékkönyv), 67.o. Megjegyezzük, hogy ez a tanulmány nem szerepel az Újszászy Kálmán emlékkönyv bibliográfiájában.*

⁶¹ Újszászy Kálmán: Ember és nevelés, in: Emlékkönyv, 147.o.

⁶² Újszászy Kálmán: Szellem és rendszer, i.m. 24.o.

⁶³ *Újszászy Kálmán: A magyar falunevelés problematikája, kézirat, idézi: Kováts Dániel: Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája*, in: Emlékkönyv, 519.o.

⁶⁴ Újszászy Kálmán: A falunevelés szellemi alapjai, i.m. 5. o.

⁶⁵ Ua. 12.o.

⁶⁶ Ua. 16.o.

⁶⁷ Ua. 21.o.

⁶⁸ Ua. 26.o.

⁶⁹ Ua. 30.o.

⁷⁰ Ua. 36.o. Újszászy Kálmán a „nemzet”, „faj” és „nép” kérdéskörében kifejtett gondolatait nem csak a kortársak (v.ö. Bartók György: Faj, nép, nemzet, i.m. 78.o.), de egyes utólagos feldolgozások is (v.ö. Bolyki János – Ladányi Sándor: A református egyház, in: A magyar protestantizmus 1918-1948, i.m. 89.o.) igen jól kidolgozottak és haladónak tekintették.

⁷¹ Ua. 40. o.

⁷² Ua. 48. o.

⁷³ Ua. 47. o.

⁷⁴ Ua. 60.o.

⁷⁵ Ua. 62.o.

⁷⁶ Ua. 70.o.

⁷⁷ Ua. 74.o.

⁷⁸ Ua. 85.o.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Ua. 109.o.

⁸¹ Ua. 117.o.

⁸² Ua. 120.o.

⁸³ Ua. 127.o.

⁸⁴ Ua. 132.o.

⁸⁵ Bartók György: Ismertetés Újszászy Kálmán A falunvelés szellemi alapjai című művéről = Szellem és Élet, 1939. 4. szám 182.o.

⁸⁶ Újszászy Kálmán: Hit, haza, emberiség, in: Emlékkönyv, 56. és 57.o.

Szerkesztőbizottságunk új tagja bemutatkozik

Takács Ádám a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) és az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Filozófiai Doktori Iskolája végzős PhD-hallgatója. 1970-ben született Sárospatakon, itt végezte gimnáziumi tanulmányait. Az ELTE-n történelemszdiplomát, az EHESS-en a francia állam ösztöndíjával filozófia szakos oklevelet szerzett. Kutatási területét ismeretelméleti és történetfilozófiai problémák alkotják. Tanulmányai megjelentek a Spinoza-tanulmányok (szerk.: Boros Gábor, Áron Kiadó, 1994) és A történelem szerszámosládája (szerk.: Szekeres András, Atelier - L'Harmattan, 2002) c. kötetekben, valamint a BUKSZ, az Enigma, a Határ és a Századvég c. folyóiratokban. Társfordítója Gérard Noiriel: A történetírás "válsága" (Napvilág Kiadó, 2001) c. művének, további fordításait számos szakmai folyóirat közölte. Szerkesztőként közreműködött tanulmánykötetek és tematikus lapszámok összeállításában. Tanított a Károli Gáspár Református Egyetemen, az ELTE-n és a Debreceni Egyetemen. Két ízben volt előadó a sárospataki nyári népfőiskolán.